Денисенко Ольга

Кирилкова Н. В., кандидат філологічних наук, доцент

ДЖЕРЕЛА КОНОТАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ РІВНЕНЩИНИ

У статті виявлено деякі джерела конотації фразеології Рівненщини. Досліджено фактори впливу на утворення значення фразеологізмів та порівнюється вживання однакових чи різних фразеологічних одиниць у межах південно-волинських говірок.

Ключові слова:конотація, фразеологічна одиниця, пароніми.

Sources of connotations of the Rivne region phraseology are established in the article, factors of influence on the formation of the phraseological units are researched and usage of the same and different phraseological units within the region is compared in the article.

Key words: connotations, phraseology unit, paronyms.

Мова – це неоціненний скарб народу, вона є одним із найвиразніших репрезентантів національної самобутності і займає провідне місце серед національно-специфічних компонентів культури. І, якщо мова – душа народу, то фразеологія – душа мови. Саме на фразеологічному рівні національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво і своєрідно.

Безперечно, кожна розвинена мова, як відомо, має у своєму складі значну кількість стійких словосполук – фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному, усталеному оформленні. Фразеологізми – одна з універсалій мовлення. В них знаходимо відображення історії народу, своєрідність його культури та побуту. У творенні фразеологізмів велику роль відіграє людський фактор, тому що переважна більшість фразеологізмів пов’язана з людиною, різними сферами її діяльності: *фома невірний* (”той, хто не вірить“); *артист погорілого театру* (”дивак, кумедна людина“); *голова і два вуха* (”нерозумна, нетямуща людина“); *їсти, як іржа залізо* (”мучити“); *здавати на пожежника* (”дуже міцно спати“) та багато інших [2, 128].

Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом із нею в постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд. Фразеологія національної мови збагачується та вдосконалюється, убираючи в себе безцінні скарби із приказок і прислів'їв, афоризмів і анекдотів, дотепів і каламбурів, сентенцій і парадоксів, літературних цитат і ремінісценцій, професіоналізмів, мовних штампів і кліше – з усього, що впродовж багатьох сторіч плекає і зберігає у своїй пам'яті носій мови – народ. У фразеології найяскравіше виявляється національна специфіка мови. Українські фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності, що передають найтонші відтінки душевних порухів, забарвлюють висловлене в національний колорит. Саме вони найвиразніше передають дух і нев'янучу красу мови, яку витворив народ упродовж віків і витворює досі для потреб спілкування в усній та писемній формах [3, 46].

В останні два десятиріччя спостерігається значна диспропорція між вивченням літературної слов'янської фразеології й описом діалектних фразеологічних систем окремих мов. Вивчення цих систем гальмується через брак добрих зібрань діалектної фразеології.

Надзвичайно цінні матеріали з діалектної фразеології було зафіксовано в словниках Желехівського Є., Яворницького Д., Грінченка Б., Франка І. Серед публікацій, що фіксують сучасний стан фразеологічних діалектних систем, слід назвати перші українські діалектні словники Івченка А., Ужченка В., Аркушина Г.

Актуальність статті полягає в тому, що конотації фразеологічних одиниць якнайкраще передають світосприйняття, ставлення до навколишнього середовища, природних і суспільних явищ, себе, інших людей. Прагнення пізнати світ приводить людську думку до порівняння, яке в діалектній мові є колоритним, часом несподіваним.

Відомо, що кожна мова перебуває у стані безперервних змін. Немає у мові явищ, які б не зазнавали змін. У кожній мові виразно окреслюються і зміни структурних елементів її будови далекого минулого і тенденції майбутнього розвитку. Розвиток живої мови є формою її існування. Однією з

найстабільніших об'єктивних властивостей мови є її здатність не тільки весь час змінюватися, а й зберігатися, бути одночасно стабільною. Більше того, мова не могла б виконувати своїх функцій, коли б вона тільки змінювалася, не зберігаючи стабільності.

Основу, кістяк будови мови становить саме ті її структурні елементи, ті мовні явища, які відзначаються тривалістю, виявляють опір повсякчасним змінам, обмежують, а то й унеможливлюють їх появу. Отже, жива мова завжди становить єдність рухливого і стійкого, мінливого і усталеного, динаміки і статики. Мовна мінливість і мовна стійкість – взаємопов'язані, співвідносні властивості мови, що є складною єдністю протилежностей, система взаємного протиставлення одиниць різного походження, функціонального призначення і частини вживання [1, 3].

Поповнення фразеологічного складу мови відбувається зокрема шляхом розширення і звуження значення, заміною архаїзмів і історизмів паронімами. Паронімами називаються близькі за звуковим складом і вимовою, проте різні за значенням слова, вони також характеризуються предметною співвіднесеністю.

Компоненти фразеологічних одиниць непрозорої етимології змінюються на близькі за звучанням, проте співвідносні із загальновживаними лексемами. Так у говірках південної Рівненщини спостерігаємо варіанти фразеологізму *за́шпори зайшли* (м. Дубно), *шпо́ри зайшли* (с. Бродів), *за́шпари зайшли* (с. Вілія, м. Острог)[2, 43]. У подільській говірці засвідчуємо варіант *за́парі зайшли*: *Що запа́рі за́йшли? Дава́й загрію ру́ки* (с. Косиківці Дунайвецького р-ну). Компоненти *за́шпори, за́парі, за́шпари* мають різну мотивацію. *За́шпори* – вмотивовано словом *шпо́ри*, про що свідчить варіант *шпо́ри зайшли*. Слово *шпо́ри* в місцевих говірках використовують на означення кісточки на лапах у півня, а також називають хворобу людей – нарост на ступні. Хоча мотивацію такого порівняння мовці пояснити не можуть. *За́шпори* мотивуються словом – *шпарѝна* – 'щілина', отже 'холод зайшов у руку через щілину'. З*а́парі* мотивується словом *пар* – тобто 'попектися морозом'.

Південна Рівненщина – місце, де проживають переселенці з Польщі, тому в Дубинському районі у с. Повча місце їх проживання побутує усталений вираз – *шлях би тебе трафив*, у Гаях Лев'ятинських Радивилівського району – *щоб шляк тебе трафив* (прокльон) [2, 177]. Компоненти *шлях* і *шляк* близькі за звучанням. *Шлях*, 'дорога', не вмотивовує значення фразеологізму, бо не є фатально небезпечним. На запитання, що означає *шляк* – носії говірок відповідали – 'чорт'. Очевидно правомірно припустити, що *шлях* – це запозичення з німецької 'Kick', що означає 'удар' або 'оболонка без душі'. Отже заміна незрозумілого *шляк* на *шлях* у складі усталеної сполуки є більш комфортним для мовців, зберігає загальне значення – 'велика небезпека'.

Фразеологізм *дати пьори* у говірках південної Рівненщини відомий у варіантах: *дати пьóрки*, *дати тьóрки* і означає 'висварити' (м. Острiг). У деяких, зокрема в говірці с. Вільгір Гощанського району означає 'тікати'. Мовці не можуть пояснити значення компонента *пьóри, пьóрки,* гіпотетично пов'язують слово із *перо* (порівняйте: *аж пір'я летить*) – або *як півні нубляться*, *ні пуху ні пера* тощо. В розмовній мові відомо слово *перти* із значенням 'іти, тікати', проте найвірогідніше розвиток семантики фразеологізму відбувся за схемою причина – наслідок, тобто 'висварити', 'допекти'. Молодь вживає усталений вираз *дати тьорки* очевидно мотивуючи його болючістю механічної обробки чогось (порівняйте – *знімати стружку, тертий калач*).

Бажання мовців оновити внутрішню форму фразеологізму, його експресію і в той час зберегти значення усталеного вислову в цілому також зумовлює заміну компонента паронімом. Так в досліджуваних говірках побутує усталений вислів *сидіти камінцем (каменем)* про рослину, яка погано росте, не цвіте тощо. Носії говірки с. Вілія Острозького району, сміючись, повідомили, що вони кажуть – *сидить капцем* із тим самим значенням. Заміна компонента фразеологічних одиниць більш експресивним відповідником загалом властива говірковій фразеології. Спостерігається прагнення своєрідно розважитися, добираючи цікаві порівняння, дошкульні

влучні вислови. Для цього не обов'язково служать пароніми – найчастіше просто співвідносні слова, синоніми, антоніми.

До цієї ж категорії можна віднести жартівливі узвичаєні способи розшифрувати абревіатур: *БІБІСІ – баба бабі сказала; ОБС – одна баба сказала.* Тут експресивність – інтенсивна виразність мовного знака, яка формується в контексті. Виникають такі конотації на зумисних зміщеннях традиційної дистрибуції мовних одиниць.

Своєрідність стилістичного використання паронімів полягає в комічному чи образному зближенні співзвучних слів. Такі фігури називаються паронімами: *(ти не козак, а кізяк).* Іноді досліджуваний матеріал дає приклади, коли субститут-паронім покликаний визвати асоціацію із лайливим словом: *під покосом в сіно носом* (с. Мощаниця Здолбунівського р-ну).

Отже, заміна компонента паронімом пов'язане із виникненням нової конотації, усуненням незрозумілого слова, оновленням внутрішньої форми фразеологічної одиниці з метою посилення експресії вислову, заміни лайливого або вульгарного компонента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кирилкова Н. В. Діалектна фразеологія Рівненщини // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць. Випуск XVI. — Р., 2008. — 3 с.
2. Кирилкова Н. В. Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок. – Острог – Рівне: Видавництво Національного університету Острозька академія», 2011. – 128 с.
3. Писаренко А. В., Лещенко Л. М. Фразеологія як особливий вид лексики. — Л., 2009. — №5. — С. 45 – 47
4. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. У 2-х т. К.: Вища школа. — 1984. — 247 с.
5. Ужченко В. Д., Авксентьєв Л. Г. Українська фразеологія: Навч. Посібник для філолог. Фак. Ун-тів. — Х.: Основа, 1990. — 284 с.